

1. Теоретичні аспекти функціонування організаційно-економічного механізму соціальної сфери

Історична практика показує, що ринкова економіка є найбільш сприятливою для економічного розвитку. Широке впровадження і постійне удосконалення ринкових відносин – це основа досягнення економічного зростання. Саме ринковий механізм впливає на виробництво та споживання, встановлює необхідний для їх успішного розвитку зворотній зв'язок [4].

Проте цілий ряд питань ринок сьогодні не в змозі вирішити самостійно. Це такі проблемні питання, як турбота про охорону здоров'я нації, надання громадянам достатнього рівня освіти, створення сприятливих соціально-побутових і житлових умов, допомога малозабезпеченим верствам населення, утримання закладів культури та дитячих дошкільних закладів, охорона навколишнього середовища та ін. Без вирішення таких питань досягнення економічного зростання в країні неможливо.

Позитивні зрушення у функціонуванні економіки та соціального розвитку вимагають глибокого формування соціально орієнтованих ринкових відносин. Ринкова економіка, яка за своєю суттю є соціальною, здатна створювати умови для стимулювання, активізації діяльності людини щодо реалізації свого соціального потенціалу. У ринкове господарство повинні бути вбудовані компоненти та вектори, які забезпечують його соціальну спрямованість. Соціальна функція ринкових відносин, сприяє функціонуванню відносин власності, тобто розширенню та поглибленню соціальних засад економічних трансформацій, процесів соціальної мобільності, формування процесів соціальної структурованості [15, с. 289].

Всі економічні процеси, які відбуваються в суспільстві, повинні мати і соціальне направлення. Багаторічна практика зарубіжних країн свідчить про неправомірність орієнтації ринкового виробництва лише на стихійність його розвитку і саморегулювання. З огляду на це думка вчених-економістів про те, що соціальний розвиток жодною мірою не повинен відставати від економічного

є вірною[7, с. 86]. Це підтверджує обрана державою політика . Питання економічного розвитку та соціального становища населення повинні вирішуватися в комплексі. Проте соціальної стабільності країна може досягти при умові досягнення високого рівня добробуту переважної більшості населення. Це можливо за умови розвитку стійкого, економічно ефективного та екологічно безпечного рівня виробництва. Для того, щоб розвивалися об'єкти соціальної сфери, необхідно, щоб підприємства в результаті виробництва та реалізації своєї продукції отримували достатній прибуток, частина якого й спрямовуватиметься на соціальні потреби населення.

Аналіз діяльності соціальної сфери здійснювався з позицій галузевого підходу. У радянській економічній статистиці до невиробничої сфери відносили побутові послуги, пасажирський транспорт, зв'язок (з обслуговування невиробничої діяльності), науку, культуру, освіту, охорону здоров'я, управління, діяльність громадських організацій. Функціонування невиробничої (соціальної) сфери засновувалося на перерозподілі створеного у виробничій сфері продукту за допомогою бюджетного механізму, тобто мало пасивний характер. Відповідно, основним джерелом фінансування соціальної сфери були бюджетні асигнування.

Одночасно, світова економічна наука виходила з активної участі соціальної сфери у виробництві ВВП, що визначає активний характер системи її фінансового забезпечення. У більшості розвинених країн світу потреби населення в XX столітті зростали й зумовили необхідність вирішення економікою двох проблем. Перша – передбачала необхідність задоволення матеріальних потреб і призводила до стрімкого наповнення ринку новими товарами. Друга проблема була зумовлена появою нових потреб у розвитку охорони здоров'я, освіти, культури, охорони навколишнього середовища і соціального захисту населення, які стали важливими для забезпечення високої ефективності суспільного виробництва.

Вирішення другої проблеми привело до формування більш вузького напрямку спеціалізації економіки, що був безпосередньо пов'язаний із соціальними явищами і отримав назву суспільного сектору [20, с. 228]. До

цього сектору прийнято відносити економічні об'єкти й процеси, види діяльності, яких безпосередньо пов'язані зі споживанням матеріальних і духовних благ, послуг, задоволенням кінцевих потреб особи, сім'ї, суспільства в цілому, що безпосередньо визначають спосіб, рівень та якість життя населення.

У сучасній економічній літературі, як зарубіжній, так і вітчизняній, економіка соціального (або суспільного) сектору в більшості випадків досліджується з позицій теорії ринкової економіки. За словами Л.І. Якобсона [20, с. 11], суспільний сектор, будучи складовою частиною ринку, призначений для того, щоб виправляти його "вади". Наразі соціальна сфера розглядається дослідниками з позицій функціонального підходу, відповідно до класифікації суспільних потреб та видів діяльності [3; 7; 8].

Стосовно терміну «соціальна сфера», то він увійшов у теорію і практику у 70-х роках XX століття. Однак до питання послуг в економічній науці зверталися XVIII-XIX століттях. Своє відображення це знайшло у роботах Ф. Кене, А. Сміта, К. Маркса, Ж.-Б. Сея, А. Маршалла, Ф.Бастіа та інших. При цьому в 30-40 роках XX століття науковці пропонували варіанти обґрунтування зрушень економічного розвитку у напрямі сервісного сектору. Найвідоміші концепції щодо цього були розроблені Б. Фішером, К. Кларком, У. Ростоу, Д. Беллом. Скажімо, Фішер і Кларк все суспільне виробництво поділили на три сектори:

- первинний – галузі діяльності яких пов'язана з отриманням первинних результатів, зокрема сільське господарство;
- вторинний – галузі обробної промисловості та будівництво;
- третинний – галузі що надають послуги.

Таким чином, загальна характеристика соціальної сфери базується на положенні, що соціальна економіка охоплює широке коло економічних об'єктів і процесів, які відповідають різним напрямам сучасних соціально-економічних досліджень.

Соціальна сфера включає види економічної діяльності з надання матеріальних і духовних благ, послуг, спрямованих на задоволення потреб

населення, і визначає розвиток соціальної інфраструктури. Що ж стосується розвитку соціальної сфери, то він:

1) може бути охарактеризований такими поняттями, як рівень та якість життя населення, що оцінюються за допомогою ряду соціально-економічних показників;

2) органічно пов'язаний з формуванням людського капіталу, який безпосередньо залежить від розвитку системи освіти та охорони здоров'я, професійної підготовки та підвищення кваліфікації, духовного та фізичного розвитку, мобільності населення тощо;

3) безпосередньо асоціюється з питаннями соціального захисту та соціального забезпечення, оскільки існування бідності та безробіття зумовлює необхідність підтримки непрацевдатних і малозабезпечених верств суспільства за допомогою заходів соціальної політики.

4) передбачає розвиток соціальних відносин і процесів у суспільстві, що включають такі складові, як соціальна безпека та соціальна стабільність у суспільстві, а також стан соціального середовища.

5) впливає на процес економічного зростання шляхом прискорення науково-технічного прогресу, вдосконалення ринку праці та раціоналізації використання трудових ресурсів, тобто виступає одним з чинників економічного зростання.

Таким чином, теоретичні та практичні проблеми функціонування соціальної сфери, що досліджуються вітчизняними та зарубіжними науковцями, є досить різноплановими. Питання розвитку соціальної сфери, проблеми виробництва й надання суспільних благ і послуг, розподілу доходів та рівня життя, соціального захисту, інші соціальні аспекти ринкового господарства перебували у колі наукових інтересів представників різних шкіл і течій економічної, філософської та соціологічної наук. Вищезазначені питання розглядалися у працях В. Баумоля, Г. Беккера, Ш. Бланкарта, І. Валер-стайна, К. Ерроу, Дж. Кейнса, В. Ойкена, В. Парето, А. Сена, А. Сміта, Дж. Стігліца, Т. Стюарта, Ф. Фукуями, Ф. Хайека, К. Херрманна-Піллата тощо.

Різні аспекти розвитку соціальної сфери досліджувались в роботах відомих вітчизняних науковців: А. Гальчинського, В. Геєця, І. Гнибіденка, О. Грішньої, М. Долішнього, М. Карліна, В. Куценко, Е. Лібанової, І. Лукінова, П. Леоненка, В. Мандибури, О. Макарової, Б. Надточій, В. Новікова, В. Одинця, В. Онікієнка, Б. Панасюка, І. Петрової, С. Пирожкова, А. Ревенка, У. Садової, М. Соколик та багатьох інших.

Питанням фінансування соціальної сфери приділяли увагу зарубіжні вчені – У. Беверидж, І. Бентам, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, Л. Ерхард, А. Мюллер-Армак, А. Пігу, Д. Роулс, М. Фрідман; в Україні – В. Андрущенко, О. Василик, О. Величко, В. Козак, В. Кравченко, В. Опарін, Д. Полозенко, І. Чугунов.

Багато уваги приділялось і приділяється дослідженню різних аспектів розвитку соціальної сфери. Особливо це відчутно у постіндустріальну епоху. Адже саме в цю епоху стрімкого розвитку набувають наука і техніка, а їх результати активно використовуються і змінюється технологія надання багатьох послуг. Останнім часом з'явилися такі види послуг які були невідомі раніше, а саме: електронна пошта, дистанційне навчання, ріелторські послуги придбання товарів та послуг через мережу інтернет в он-лайн режимі.

Аналізуючи наукову літературу приходимо до висновку, що область економіки яка пов'язана із соціальними явищами прийнято називати соціальною сферою. Економічна і соціальна сфери взаємообумовлені та тісно пов'язані; їх розмежування негативно позначиться як на добробуті населення, а звідси і на рівні життя індивідів, а звідси і на розвитку національної економіки в цілому, тому що добробут населення і продуктивна праця його активної частини населення є необхідною і головною умовою розвитку економіки [1, с. 8].

З огляду на це, галузі соціальної сфери залежно від характеру задоволення потреб умовно діляться на дві групи (рис. 1.1). Соціальна сфера включає галузі, підгалузі та види діяльності, об'єднанні в групи за допомогою різних класифікацій. Ось, наприклад, Всесвітня торгова організація виділяє понад 150 видів послуг які класифіковані у 12 секторів, але є і такі які не увійшли до цього переліку: послуги зв'язку, будівельні та пов'язані з ними інженерні

послуги, освітні, послуги пов'язані з охороною навколишнього середовища, туризм, мандрівка, організація дозвілля, транспортні та ін..

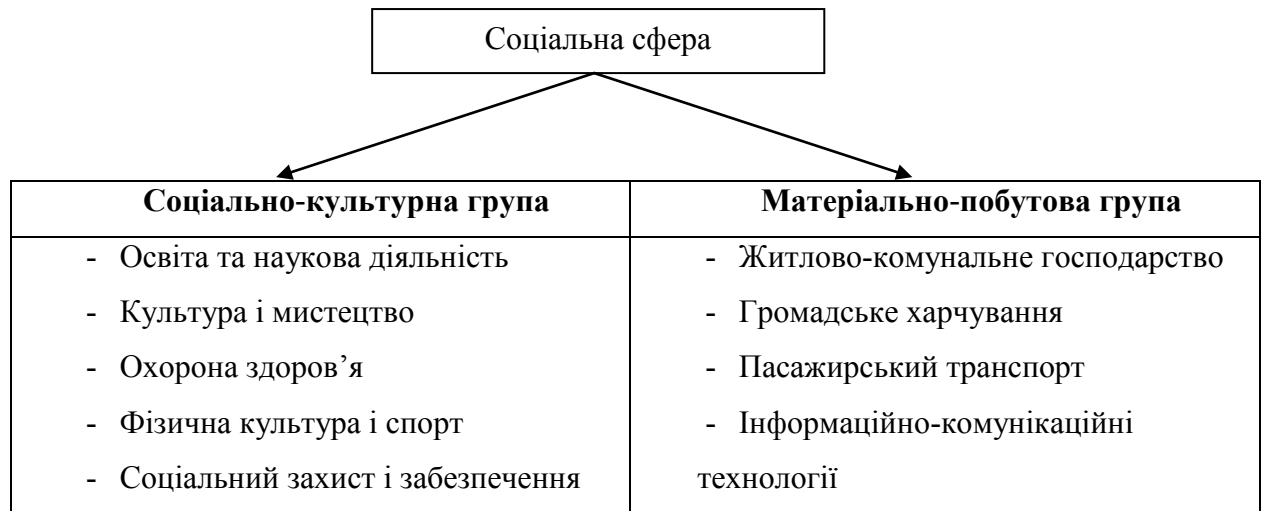

Рис. 1.1. Соціальна сфера за групуванням

До соціально-культурної групи відносять сфери, діяльність яких спрямована на задоволення таких потреб як духовні, соціально-культурні та інтелектуальні потреби індивіда. Для сфер першої групи є специфічним визнання обмеженої діяльності приватного бізнесу, збереження неринкового сектора, тобто обумовлюється значний вплив держави на визначення напрямів розвитку сфер економічної діяльності, контроль за їх діяльністю та фінансування з боку держави. До матеріально-побутової групи включають сфери, які завершують процес виробництва (створення матеріальних благ) і доведення їх до споживача. Для другої групи характерним є процес приватизації тобто формування недержавного сектору: а функції держави зводяться до ліцензування діяльності підприємств, атестації персоналу, акредитації, та регулювання цін на окремі послуги. Отож, галузі соціальної сфери об'єднані у соціально-культурну та матеріально-побутову залежно від характеру задоволення потреб.

З погляду розмежування повноважень між державним і приватним сектором структура соціальних послуг відповідає їх функціональному розподілу (див. рис. 1.1). Тобто соціально-культурна складова залежить від неринкового (суспільного) сектору економіки, (хоча вона може базуватись як

на прибуткових так і на неприбуткових засадах діяльності), в свою ж чергу функціонування соціально-побутової складової здебільшого засновується на принципах комерційного розрахунку та має свої особливості, що пояснюється специфікою послуг, які повинні задовольнити потреби будь якого члена суспільства та сприяти підвищенню життєвого рівня населення в цілому.

З іншого боку, аспект поняття “соціальна сфера” включає суб’єктивне відчуття особи щодо належності до певної соціальної групи з огляду на рівень культури, освіти, доходів, стану здоров’я. Відповідно, соціальна сфера як складова частина життя суспільства включає широке коло взаємопов’язаних процесів, відносин між людьми на конкретний момент, що формують соціальну структуру суспільства. Так, за визначенням В.І. Куценко, соціальна сфера – це “сукупність матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, а також різноманітних відносин, які виникають у процесі їх взаємодії” [8, с. 14]. Тобто це сфера відтворення особи, сім’ї, соціальних груп на основі забезпечення сприятливих умов праці, освіти, охорони здоров’я, зростання добробуту. На думку У.Я. Садової, у процесі дослідження соціальної сфери в центрі уваги постають соціальні відносини, що складаються між носіями соціально-економічних інтересів (окремими людьми, соціальними групами), а також відносини цієї спільноти з суспільством (діяльнісний тип взаємодії), державою (правовий тип взаємодії), соціумом (психо-інформаційно-енергетичний тип взаємодії) [14, с. 152].

Нутріхін В.А., дотримується думки констатуючи що в кінцевому результаті саме в соціальній сфері реалізуються результати економічної діяльності інших галузей [10]. Це дійсно так, адже соціальна сфера сприяє задоволенню всіх потреб населення, його інтересів, стимулюючою та рушійною силою для будь-якої діяльності.

Сучасний економічний словник трактує соціальну сферу як сукупність галузей, підприємств, організацій (освіта, культура, охорона здоров’я, соціальне забезпечення, фізкультура, громадське харчування, комунальне обслуговування, пасажирський транспорт, зв’язок), які безпосередньо пов’язані і визначають спосіб та рівень життя людей, їх добробут, споживання [12, с.

324]. Отже, соціальна сфера, охоплює економічні об'єкти, процеси і види економічної діяльності, які стосуються способу, рівня та якості життя людей, споживання ними як матеріальних так і духовних благ, задоволення запитів громадянина, сім'ї, нації в цілому.

До того ж російський дослідник Г.Е. Слезінгер розглядає соціальну сферу як поняття «сукупності різних видів, функцій і організаційних форм соціальної діяльності, спільною метою яких є: охорона здоров'я і життя людей; покращення їх житлових і побутових умов; надання їм рівних прав і можливостей для отримання освіти, підходящої роботи і справедливої оплати праці; залучення до сучасних засобів соціокультурного розвитку; матеріально забезпечена і гідна старість шляхом створення і доведення до споживачів відповідних соціальних гарантій продуктів і послуг»[17, с. 10]

Враховуюче вищевикладене, соціальна сфера – соціально-економічна та політико-правова узагальнююча категорія і розглядається нами як поняття середовища в якому розгортаються взаємообумовлені процеси необхідні для гідного життя і діяльності соціуму та визначають стан життєзабезпечення населення.

До соціальної сфери прийнято відносити економічні об'єкти та процеси, види економічної діяльності, які безпосередньо пов'язані і стосуються способу та добробуту життя населення, мають забезпечити задоволення потреб у матеріальних благах, послугах, відтворенні роду, створити умови для співіснування та співпраці людей у суспільстві згідно з чинними законами і загальноприйнятими правилами з метою створення мегаполісів, розвитку масових комунікацій, зміцнення держави. До соціальної сфери належить також діяльність з розвитку в людей духовності, виховання совісті, здатності розрізняти добро і зло, оцінювати свої вчинки, формулювати для себе моральні принципи і вимагати їх виконання [2, 200].

З точки зору Д.В. Полозенко, О.В.Заставецької соціальна сфера потрібна для розвитку інших галузей економіки. Вони вважають, що соціальна сфера – це лише один з елементів виробничої інфраструктури, у ній не створюється вартісного продукту, проте вона забезпечує необхідні умови для нормального

функціонування інших секторів економіки. Тому економічний ефект від коштів, вкладених у розвиток соціально-культурної сфери носить зовнішній характер, тобто підвищення продуктивності праці й збільшення прибутку відбувається в інших галузях економіки [6, с.113; 11, с. 10]. Така позиція щодо ролі соціальної сфери не відповідає сучасним економічним умовам і збереглася ще з часів, коли домінуюче становище в економіці займала сфера матеріального виробництва. Фінансування соціально-культурної сфери з державного бюджету велось по залишковому принципу. Рівень забезпеченості мешканців нашої держави об'єктами соціальної сфери сьогодні значно нижчий, ніж в мешканців інших держав, на що наголошують ряд вчених [7, с. 115].

Знання, здоров'я населення, сприятливі умови життя і праці, культурні цінності, збільшення вільного часу сьогодні можна вважати унікальним видом соціально-економічного продукту, а соціальну сферу – сферою, яка їх виробляє.

Дійсно, особливістю соціальної сфери є те, що вона виробляє послуги у чистому (нематеріальному) вигляді, які не набувають предметної форми і не виступають як самостійна річ, вони не можуть нагромаджуватися у формі речового багатства. Послуги у приватному і суспільному секторі становлять від половини до 2/3 всього виробництва у промислово розвинутих країнах, і до 50% в країнах, що розвиваються. За оцінкою спеціалістів, на сьогоднішній день послуги займають в середньому 65% світового національного продукту. Пропорції зберігаються й стосовно зайнятості у сфері послуг. Найвищий відсоток зайнятості у цій сфері спостерігається в США (72,5%), далі йдуть Нідерланди, Данія, Швеція, Велика Британія, Франція, Італія, Японія, Німеччина. У країнах, що розвиваються, ситуація дуже різноманітна. Так, у Таїланді, наприклад, лише 21% населення працює у сфері послуг, а в Колумбії – 73% [4, с.225]. Ці дані свідчать про те, що з розвитком економіки більш швидкими темпами розвивається саме сфера послуг.

Очевидно, послуги таких сфер економічної діяльності як освіта, охорона здоров'я, культура, спорт тощо забезпечують фізичний та інтелектуальний розвиток особистості, забезпечують поліпшення соціального потенціалу. Саме

соціальна сфера виробляє послуги, які реально збільшують фонд споживання населення і сприяють розширенню його меж.

Визначимо основні принципи на яких базується діяльність соціальної сфери в умовах економічного розвитку:

- державна підтримка розвитку соціальної сфери – сприяння нормальних умов життєдіяльності, полягає в державному фінансуванні галузей соціальної сфери;
- комерційний розрахунок соціальної сфери – залучення приватного капіталу у такі сфери як соціально-культурна та матеріально-побутова з урахуванням соціальних інтересів;
- змішане фінансування соціальної сфери – передбачає спонсорство, страхування, доброчинність, меценатство. Всі вищезазначені принципи пов'язані між собою, доповнюють один одного і цим самим утворюють цілісний економічний механізм функціонування соціальної сфери сучасного ринкового господарства.

Очевидний той факт, що на сьогодні не можна говорити про повне пізнання всіх закономірностей, відносин і взаємозв'язків та опис їх за допомогою принципів. Практичне ж здійснення принципів державного управління не залежить від них самих, а визначається ставленням до них людей. Не настільки важливо знати принципи, а досить важливо вміти ними користуватися в практичній діяльності, у практичному управлінні соціальною сферою. Оскільки принципи державного управління покликані спочатку в науковій, а потім у правовій формі виражати закономірності, відносини, взаємозв'язки, вони об'єктивно існують у державному управлінні і мають особливе значення для його організації і функціонування. Говорячи про технології виявлення й обґрунтування принципів державного управління соціальною сферою, можна запропонувати наступні індикатори вимог: відображати істотні закономірності, відносини і взаємозв'язки; закономірності, відносини і взаємозв'язки повинні бути стійкими; закономірності, відносини і взаємозв'язки мають бути властиві державному управлінню як цілісному соціальному явищу.

Таким чином, діяльність соціальної сфери спрямована на надання соціально значущих послуг. Понятійний апарат дослідження соціальної сфери має містити термін «соціально значущі соціальні послуги», оскільки останнім часом поняття «соціальна послуга» набуло вузького змісту і в основному використовується для позначення адресних заходів, спрямованих на підтримку вразливих верств населення. Зокрема Закон України «Про соціальні послуги» надає визначення соціальних послуг як «комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою підвищення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя» [5]. Але такий підхід до трактування соціальних послуг є несправедливим, оскільки при цьому ігноруються інші послуги, що надаються системою соціального забезпечення не на адресних засадах (соціальне страхування), а також системою охорони здоров'я та освітою (і теж мають соціальну спрямованість та корисний соціальний ефект).

Таким чином, суспільні послуги можуть надаватись як державою так і недержавними структурами; основна їх мета – задоволення потреб суспільства, та нести позитивні наслідки для всього суспільства. Проте вітчизняні наукові дослідження підкреслюють, що суспільні послуги є обов'язковими для виконання державою або іншим уповноваженим органом, якщо не існує інших суб'єктів їх виконання [13, с. 53]. Тому що, особливістю суспільних послуг має бути існування регламентів та стандартів, що визначаються державою та державний нагляд за їх виконанням та наданням.

Державне фінансування суспільних послуг має здійснюватись у тих галузях соціальної сфери, розвиток яких потребує участі держави: охорона, здоров'я, освіта, фізкультура та спорт, культура та мистецтво, зайнятість та соціальний захист. А решта галузей соціальної сфери можуть обходитись приватними інвестиціями, для розвитку соціальної інвестиційної діяльності в цих галузях та інших, не фінансових варіантів державного регулювання, таких як податкові пільги, інформаційна підтримка, юридичні методи.

Щодо такої ролі держави у функціонуванні соціальної сфери як регулятивна, то вона впливає на стан і розвиток соціальних відносин між людьми, умови і спосіб їх життя, формування і задоволення соціальних потреб шляхом реалізації соціальної політики. За визначенням Е.М. Лібанової [16, с. 5], соціальна політика – це система управлінських, регулятивних, організаційних заходів та дій соціально-політичного життя, що спрямовані на реформування та реалізацію соціальних потреб, що відображають життєві інтереси людини в суспільстві. Досягнення в суспільстві соціальної стабільності, створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття потенціалу людини – це мета реалізації соціальної політики.

Соціальна політика включає в себе систему соціального захисту громадян та соціального забезпечення, соціальних прав і гарантій установлених законами держави, що спитаються на традиції суспільства. Проте одночасно взаємозв'язок багатьох явищ в суспільстві свідчить, що соціальна сфера відображає виробничі відносини, що формуються під впливом чотирьохосновних чинників: економічних, соціальних, екологічних та демографічних. Зокрема структуру предметного поля соціальної політики та місце соціальної сфери продемонстровано на рис. 1.2.

До чинники від яких залежить відтворення людського капіталу країни відносять стан охорони здоров'я, природне середовище і продовольча безпека це найважливіші передумови, на основі яких ґрунтується діяльності соціальної сфери.

Отже, розглянемо один із екологічних чинників соціальної сфери такий як, природне середовище. Багато вчених розглядали екологічний стан природного середовища, але не в контексті соціальної сфери. На нашу думку, найважливішою складовою соціальної сфери повинно бути навколишнє природне середовище, яке є сукупністю природного і соціального середовищ, що здійснюють сукупний вплив на населення та його виробничу діяльність. Погіршення екологічних умов життя, погіршення здоров'я населення, збільшення смертності, дестабілізація стану навколишнього природного

середовища, вимагають зростання рівня продуктивних сил та впровадження досягнень НТП. У таких умовах виникає необхідність на перший план розвитку соціальної сфери поставити екологічні параметри - стан навколишнього середовища, в якому відбуваються процеси відтворення як людського капіталу, так і виробництва.

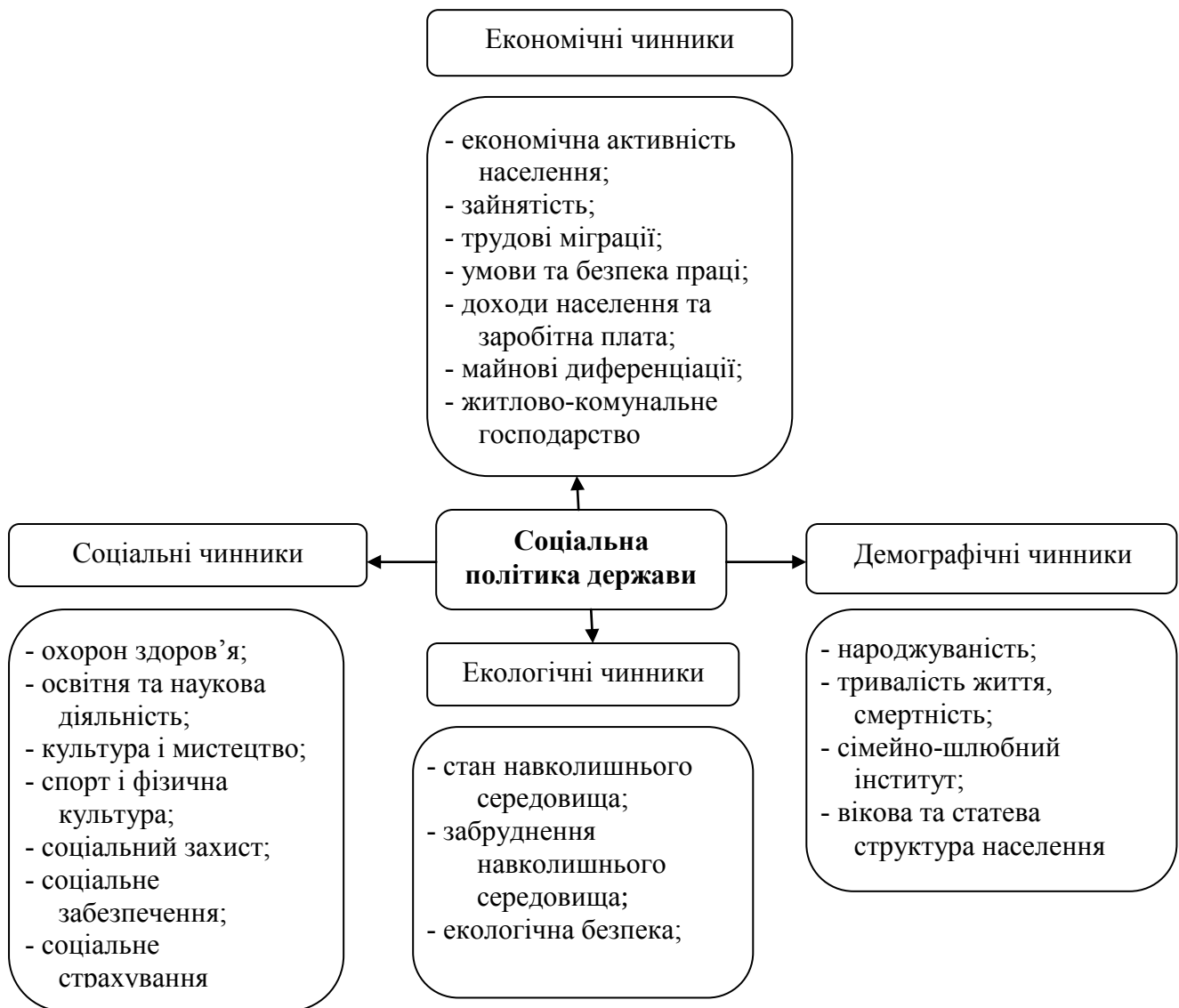

Рис. 1.2. Соціальна сфера як об'єкт соціальної політики держави

Припускаємо, що середовище існування населення є первинним, і головним фактором впливу на всі інші складові соціальної сфери, але і це середовище піддається впливу зі сторони всіх цих складових. Адже екологічні параметри повсякденного життя та діяльності людства здійснюють великий вплив на здоров'я, відпочинок та умови життєдіяльності населення. До

екологічної складової соціальної сфери слід віднести охорону, відтворення, очищення оточуючого середовища, раціональне використання природних ресурсів, сучасний стан повітря, води та земельних ресурсів.

Для повного задоволення потреб населення необхідно мати певний рівень доходів, які населення сьогодні отримує внаслідок роботи на підприємствах різних форм власності, від ведення особистого підсобного господарства, підприємницької діяльності та ін. Тому до соціальної сфери, як середовища життєдіяльності людини, необхідно включити і соціально-економічні умови трудової діяльності населення, до якої ми відносимо можливість отримання достатнього рівня доходу для задоволення особистих потреб, право на вільний вибір виду діяльності відповідно до здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб, створення нових робочих місць (особливо для жінок та молоді з метою працевлаштування всіх членів сім'ї) та умов для розвитку підприємництва в країні.

Можливість харчування екологічно чистими продуктами впливає на рівень здоров'я, на доступ до різних товарів і послуг, на доцільніше планування дозвілля, на вибір між альтернативними способами життя, на поліпшення побутових умов життя, тобто на найважливіші складові соціального потенціалу впливає рівень отримуваних доходів.

Все це призведе до того, що високо- та середньо забезпечені прошарки населення будуть дедалі більшою мірою здатні оплачувати значну частку послуг охорони здоров'я, освіти, соціального страхування, що автоматично збільшить пропозицію товарів та послуг, необхідних для задоволення соціальних потреб. Це забезпечуватиме подальший розвиток соціального потенціалу країни. Отримати значні доходи без достатнього рівня освіти та високої продуктивності праці, яка забезпечується впровадженням результатів НТП у виробництво, неможливо. Тому, на нашу думку, до соціально-економічних умов трудової діяльності слід віднести освіту та умови праці.

Соціальна значущість освіти проявляється в тому, що підвищення загальноосвітнього рівня сприяє зближенню матеріальних і культурно-побутових умов життя міста і села, викликає прогресивні зміни в системі

соціальних відносин і соціальної структури суспільства [23, 51]. Саме продукція, яка створюється при участі людського мозку, що продукує нові ідеї, вирішує одночасно проблему рідкості (обмеженості) невідтворюваних ресурсів, товарів, послуг, робочих місць, і проблему збереження навколишнього середовища, і проблему підвищення рівня освітньо-професійної структури соціального потенціалу місцевості. У сучасних умовах повинно існувати певне співвідношення між розвитком освітніх послуг та ринком праці. Причому на думку вчених, розвиток освітніх послуг повинен бути випереджаючим задля того, щоб вони могли задовольнити мінливі й прогресуючі вимоги щодо підготовки суб'єктів трудової діяльності, які все значніше диктує інноваційне середовище сучасного ринку праці [23, 51, 7].

Деякі фахівці не відносять умови праці та потребу в ній у сфері суспільного виробництва до соціальної сфери [19], але ці фактори здійснюють значний вплив на вибір людиною середовища існування для себе та своєї родини. Для забезпечення нормальних умов праці до соціальної сфери слід віднести наявність технічного забезпечення робочих місць, рівень механізації ручної праці, оптимальну структуру робочого дня, тривалість відпустки і т.д. Зазначені умови сприяють підвищенню якості життя як складової соціального потенціалу.

Велике значення сьогодні має збільшення вільного часу у населення та сприяння його раціонального використання для відпочинку, інтелектуального розвитку. Тому культурно-побутові умови життя населення займають важливе місце у розвитку соціальної сфери. Культурне дозвілля забезпечують кінотеатри, театри, музеї, бібліотеки, будинки культури, відеосалони та інші центри культурних цінностей. Ця сфера покликана зберігати історичні, національні пам'ятники культури, підтримувати та розвивати національні традиції, примножувати культурні надбання українського народу в галузях літератури, художньої творчості, музики, живопису, скульптури. Вплив культури на загальний економічний розвиток є досить високим. Адже рівень культурного розвитку суспільства передбачає певний рівень духовних інтересів, які в свою чергу, в певній мірі визначають механізми економічних

законів та шлях розвитку всієї економіки. Основна мета культурно-освітньої сфери – забезпечити всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових здібностей, виховання високих моральних якостей, формування свідомості громадян, збагачення на цьому ґрунті соціального потенціалу населення.

Побутові умови життя населення на сучасному етапі розвитку економічної системи є однією з найважливіших складових, що забезпечують формування та подальший розвиток соціального потенціалу громадськості. До сфер економічної діяльності, які забезпечують нормальні, згідно з сучасними стандартами, умови життя населення слід віднести житлове, комунальне господарство, побутове та транспортне обслуговування населення. Вони створюють умови для полегшення праці мешканців країни щодо ведення домашнього і особистого підсобного господарства, благоустрою, побуту сім'ї, а отже і збільшенню кількості вільного часу, який можна використати для задоволення потреб більш високого порядку. Зазначені об'єкти сприяють умілому використанню місцевих матеріально-сировинних ресурсів, звільняють населення від турбот щодо будівництва та ремонту житла, побутової техніки, одягу, взуття, переробки продукції, упорядкування території міста та країни в цілому. Діяльність перерахованих об'єктів соціальної сфери підвищує соціальний потенціал населення, адже саме розвитком послуг та зручностей вимірюється в постіндустріальному суспільстві якість життя. Також розвиток цієї складової соціальної сфери сприятиме створенню нових робочих місць для жителів країни.

В умовах формування ринкової економіки саме в соціальній сфері створюються умови для збереження та подальшого розвитку соціальних та правових норм, звичаїв, традицій, формування різних форм власності, розвитку підприємництва, соціального обслуговування населення, економії суспільної праці, збільшення фонду вільного часу, узгодження потреб з доходами, тобто для розвитку економічних, соціальних та правових інститутів. Тому до соціальної сфери ми відносимо також інституційні умови суспільного життя.

Вони формують розвиток такої складової соціального потенціалу як структура суспільних відносин.

Ефективна діяльність соціальної сфери сприяє підвищенню життєвого рівня населення, сприяє задоволенню всіх необхідним потребам людини. Проте з позиції Орлатого М., соціальна сфера є значно ширшою, виходить за рамки категорії «життєвий рівень», оскільки вона охоплює такі питання як стан, розвиток і управління соціальною сферою, поселенською мережею [9, с. 365; 16, с. 9]

Соціальна сфера як комплексна система взаємопов'язаних складових поєднує як економічний так і соціальний підходи, оскільки відомо, що надання соціальних послуг неможливий без існування відповідної інфраструктури, регулюючих інститутів та формування відносин, що виникають у процесі надання послуг (рис. 1.3)

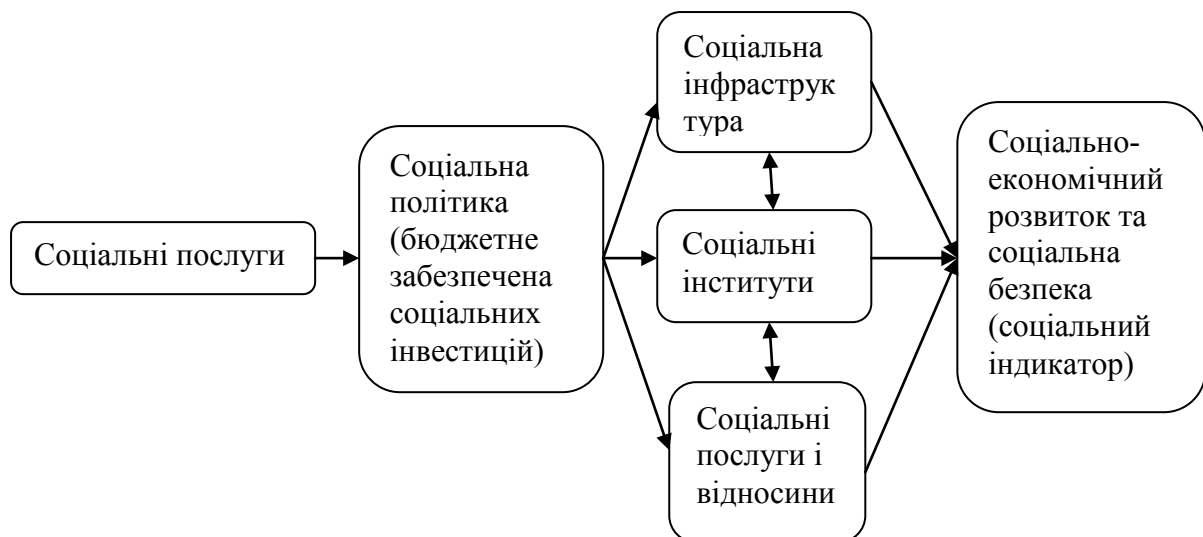

Рис 1.3. Схема складових соціальної сфери (узагальнююча)

З огляду на те, що соціальна сфера продукує соціальні блага, які призначені для суспільного користування, вона потребує пріоритетної уваги з боку держави, а також її фінансового забезпечення за рахунок інших джерел, що свідчить про включення у дію економічного принципу системного поєднання державного, приватного і змішаного фінансування. Сутність цього принципу полягає у визнанні державою необхідності системного фінансування соціальної сфери на основі принципу субсидіарності.

Видатки на фінансове забезпечення соціальної сфери не слід розглядати як тягар «утримання» галузей соціальної сфери, або вразливих категорій населення, а як соціальні інвестиції, тобто вкладення в людський розвиток, що матимуть корисний соціально економічний ефект в майбутньому (соціальна безпека та політична стабільність у суспільстві, нагромадження людського капіталу). Іншими словами, видатки на розвиток соціальної сфери спрямовуються на посилення соціальної орієнтації економічної системи в цілому: стимулювання економічного зростання, справедливий розподіл суспільних благ, забезпечення високого рівня життя населення, забезпечення гарантованого мінімуму освіти та медичних послуг, соціального захисту та розвитку ринку праці, досягнення соціальної стабільності.

Для того щоб розкрити сутність соціального захисту, зупинимось на сучасних соціальних стандартах (єдині обов'язкові норми і вимоги рівня життя). Зазвичай, вони дозволяють підтримати гідний рівень життя людини, але характеризуються мінімально можливими показниками. При розробці соціальних стандартів потрібно враховувати два аспекти:

- 1) стандартизацію соціальних прав;

- 2) розробку соціальних стандартів рівня життя. Головна мета розробки соціальних стандартів — забезпечити в країні стабільність і мінімізацію соціального ризику, що в цілому дозволить знизити соціальну напругу. Друга група соціальних стандартів пов'язана зі стандартизацією рівня життя в країні. Ці стандарти, у першу чергу, повинні характеризувати мінімальні соціальні норми, що гарантують гідний рівень життя. До соціальних стандартів рівня життя відносять:

1. тривалість життя — від 25 (мінімум) до 85 (максимум) років;
2. грамотність населення — 100 %;
3. середню тривалість навчання — 15 років;
4. реальний ВВП на душу населення (у купівельній спроможності до долара) від 200 (мінімум) до 40 тис. (максимум);
5. сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей народжених жінкою у фертильному віці від 20 до 45 років) 2,14—2,15;

6. коефіцієнт старіння населення (частка населення старше 65 років у загальній чисельності населення) — 7 %;
7. співвідношення 10% самих багатих до 10% самих бідних — 10:1;
8. частку населення, що проживає за межею бідності, — 10 %;
9. співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати — 1:3;
10. мінімальний рівень погодинної заробітної плати — 3 дол.;
11. рівень безробіття (з урахуванням прихованого) — 8—10 %;
12. кількість правопорушень на 100 тис. населення — до 5 тис.;
13. рівень депопуляції (кількість народжених до кількості померлих) — 50:50;
14. кількість психічних патологій на 100 тис. населення — до 284 од [4, с. 328]

Такі стандарти, як 1- 4, використовуються для розрахунку індексу людського розвитку країни, інші для аналізу і прогнозування соціально-економічної ситуації в країні.

Заходи соціального захисту мають подвійну спрямованість. В одних випадках вони покликані надавати пасивну підтримку тим членам суспільства, які з певних причин опинились у скрутному становищі. Пасивна підтримка надається у вигляді соціальної допомоги — допомоги суспільства особі або сім'ї, яка не має достатніх засобів існування. Соціальна допомога по суті є адресною, адже вона надається лише тим, хто її потребує. Через соціальну допомогу соціальний захист виконує «лікувальну, реабілітаційну» функцію, яка полягає в тому, щоб допомогти людям, які потрапили у скрутну життєву ситуацію, зубожіли, вийти з цього стану і не опинитися на узбіччі суспільства.

Водночас ще важливішими є заходи, спрямовані на запобігання ситуаціям, що загрожують добробуту людини, на стимулювання активності особи. Соціальний захист виконує превентивну, запобіжну функцію, захищаючи особу та її сім'ю від втрати доходу, що пов'язано з безробіттям, старінням, хворобою або смертю, і поліпшення добробуту сім'ї через соціальні служби та за рахунок грошової допомоги на виховання дітей. Система

соціального захисту включає соціальне страхування, програми зайнятості, охорони здоров'я тощо.

Отже, соціальний захист передбачає як пасивні, так і активні засоби підтримки доходів. Пасивними заходами є соціальна допомога, активними — соціальне страхування (тобто забезпечення доходів на випадок втрати працездатності чи роботи), лікування і профілактика хвороб, сприяння здобуттю освіти й підвищенню кваліфікації.

Соціальний захист — система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо).

Соціальний захист в Україні має такі складові частини (рис. 1.4):

Рис 1.4. Складові соціального захисту в Україні

- Соціальне страхування — захист громадян від соціальних ризиків, що впливають на їх працездатність: хвороба, каліцтво, старість, та інші випадки, передбачені законом;
- Соціальна допомога — різні види соціальних виплат, дотацій, пільг, субсидій, що надаються особам, які потребують соціального захисту.

- Соціальна справедливість (соціальна солідарність) — компенсація впливу непередбачуваних негативних явищ, таких як техногенні катастрофи чи природні стихійні лиха.

Національні системи соціального захисту сформувалися з урахуванням специфіки економічного, соціального й культурного розвитку країн. Однак, попри відмінності в шляхах розвитку й особливостях організації, якості й обсязі послуг, а також у методах фінансування, всі системи соціального захисту функціонують на основі єдиних принципів:

1) принцип соціального страхування, згідно з яким фінансування механізмів соціального захисту здійснюється за рахунок страхових внесків членів страхового об'єднання, які при настанні страхового випадку отримують страхові виплати. Фінансування виплат по соціальному страхуванню також може частково здійснюватися за рахунок державних дотацій або кредитів. Соціальний захист і соціальна справедливість забезпечуються тим, що громадяни мають вільний доступ до системи соціального страхування (на відміну від добровільного страхування), незалежно від наявності у них соціальних ризиків (похилий вік, хронічна хвороба, інвалідність тощо) і ступеня ймовірності цих ризиків. Це надає соціальному страхуванню суспільної значимості й обумовлює обов'язковість участі громадян в системі соціального страхування;

2) принцип соціального забезпечення. На відміну від принципу соціального страхування, принцип соціального забезпечення передбачає надання соціального захисту іншим категоріям населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо) і фінансування таких соціальних видатків за рахунок податкових надходжень у бюджет. На основі цього принципу відбувається фінансування державної соціальної політики, в тому числі програм в галузі охорони здоров'я, середньої та вищої освіти.

3) принцип допомоги або опікунства. Згідно з цим принципом, людина, яка потрапила в скрутне становище і не може самотійно з нього вийти, може звернутись по допомогу до відповідних інстанцій і розраховувати на соціальний захист (соціальні виплати, соціальні послуги) в об'ємі, достатньому

для подолання проблем, що зумовили звернення по допомогу. Так само, як і принцип соціального забезпечення, даний принцип передбачає фінансування соціальних видатків за рахунок податкових надходжень до бюджету;

4) принцип соціальної солідарності. Даний принцип передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту. Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення. Можна виділити три складові цього принципу:

- соціальна солідарність забезпечується об'єднанням різних ризиків при однакових страхових внесках (саме тут присутній зв'язок із правилом перерозподілу принципу соціального страхування);

- соціальна солідарність передбачає інтертемпоральний (міжчасовий) перерозподіл. Мова йде про так званий договір поколінь, згідно з яким відбувається перерозподіл прибутків від працездатних молодих до непрацездатних старих членів суспільства;

- соціальна солідарність є основою інтерперсонального (міжособистісного) перерозподілу. В даному разі перерозподіл прибутків здійснюється: між найбагатшими й найбіднішими соціальними групами; безпосередньо між застрахованими суб'єктами; між застрахованими й незастрахованими учасниками системи соціального захисту.

Сучасні системи соціального захисту охоплюють весь життєвий цикл людини, передбачаючи заходи захисту її добробуту від народження до смерті. Поряд із соціальним страхуванням і соціальною допомогою таким заходом є сімейна політика: захист прав дитини, матеріальна підтримка сімей з дітьми, рання імунізація, сприяння освіті, соціальна робота в неблагополучних сім'ях і соціальне обслуговування дітей-інвалідів. Активна політика на ринку праці сприяє ефективній зайнятості працездатного населення. Так звана гендерна політика спрямована на усунення дискримінації за ознакою статі, забезпечення реальної рівноправності жінок.

У більшості європейських країн особливе значення приділяється принципу страхування, тому що він, найбільше домінує у ринковій економіці,

тобто: справедливості винагороди згідно особистому внеску та особистої відповідальності. Окрім системи соціального страхування, такої як, медичне пенсійне, на випадок безробіття, з метою надання довготермінових кредитів на житло, будівництво житла, здобуття вищої освіти, є найбільш демократичним шляхом вирішення проблеми реформування соціальної сфери. Стосовно соціальної підтримки та соціального забезпечення, ми гадаємо, що основою реформування може стати адресність допомоги.

Ми дійшли висновку, що соціальна політика у перехідний період має базуватися на таких складових:

- загальноприйнятих соціальних стандартів рівня життя;
- підтримка і всебічний захист найбільш уразливих верст населення;
- підпорядкуванні соціальної політики бюджетним обмеженням;
- вплив інфляції і відповідне коригування, всіх форм соціального захисту;
- співпраця з неурядовими організаціями, які забезпечують соціальну допомогу і надають багатосторонні соціальні послуги.

Функціонування та розвиток соціальної сфери залежить від фінансування як державних так і недержавних джерел, що в даний час є проблемою. Базисом фінансового забезпечення соціальної сфери в дореформений період виступав суспільний поділ виробництва (виробнича і невиробнича сфери) і створював залишковий ефект перерозподілу фінансових ресурсів. Ринкова економічна теорія приймає всі види діяльності які приносять дохід, як виробничим підприємствам так і підприємствам соціальної сфери. Фінансування підприємств соціальної сфери здійснюється на загальноприйнятих засадах (принцип комерційного розрахунку), так і на залученні інших додаткових джерел (через неможливість окремих громадян сплачувати за послуги які надає соціальна сфера). Звідси видно, що необхідно розширювати базу фінансового забезпечення окремих галузей соціальної сфери.

З огляду на це та враховуючи специфіку галузей соціальної сфери як певних видів діяльності, їх результат повинен відображатись у:

- розгалуженій системі освіти, що має включати всі рівні акредитації та форми власності, розширення джерел фінансування (навчальних закладів та студентів), поглиблення якості навчання за рахунок кваліфікованого професорсько-викладацького складу і достатнього їх матеріального забезпечення, розширення номенклатури спеціальностей тощо;
- дієвій системі охорони здоров'я, що передбачає наявність розгалуженої інфраструктури медичної сфери, забезпечення кваліфікованими медичними працівниками з відповідним рівнем освіти, системи попередження захворювань шляхом діагностико-профілактичного обстеження;
- відповідному рівні заробітної плати, тривалості робочого часу, вдосконалення місця й умов праці (санітарно-гігієнічні, психофізіологічні, естетичні, соціально-психологічні, безпека праці і т.д.);
- підтримці малозахисених та вразливих верств населення через систему соціального захисту, що поряд зі обов'язковим державним страхуванням має враховувати і добровільне комерційне страхування від можливих ризиків;
- раціоналізації структури споживання, якості, умов та тривалості життя, використання вільного часу, житлових умов.

Соціальна сфера органічно пов'язана з практичною діяльністю людини. Виникненню, становленню і формуванню соціальної сфери сприяло розширене та поглиблене пізнання процесів розвитку суспільних продуктивних сил.

Таким чином, функціонування та розвиток соціальної сфери визначає спрямованість соціально-економічної політики держави. З переходом України на постіндустріальний розвиток зростає роль цієї сфери. В таких умовах важливим її завданням є забезпечення населення соціальними стандартами шляхом нарощування обсягів послуг, розширення асортименту та підвищення їх якості.

Список літературних джерел:

1. Артеменко В. Методи інтегральної оцінки якості життя населення в управлінні регіональним розвитком/ В.Артеменко // Регіональна економіка. – 2002. - №1. – С. 166-177.
2. Бартенев С.А. Экономические теории и школы (история и современность): Курс лекций. – М.: Издательство БЕК, 1996. – 352 с.
3. Данилишин Б.М. Культурно-освітня сфера як соціальна база підтримки ринкової трансформації в Україні (питання теорії і практики) / Б.М. Данилишин, В.І.Куценко – К. : РВПС України НАН України, 1999. – 122 с.
4. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2001. – 581 с.
5. Закон України від 19.06.2003 р. N 966-IV “Про соціальні послуги” / Відомості ВРУ. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во. – 2003 – № 45. – С. 358. – (Бібліотека офіційних видань).
6. Заставецька О.В. Комплексний економічний і соціальний розвиток території: теоретичні та методологічні основи дослідження / О.В. Заставецька. – Тернопіль, 1997. - 233 с.
7. Козак В.Є. Трансформація економічних відносин у соціальній сфері / В.Є. Козак // Соціальна сфера в перехідній економіці : [зб. наук. пр.] / [відп. ред. В.М. Новіков]. – К. : НАН України ; Інститут економіки, 2000. – 132 с.
8. Куценко В. І. Розвиток соціальної сфери в умовах формування ринкових відносин (питання теорії і практики) / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / Данилишин Б.М. (ред.). – К. : РВПС України НАН України, 2007. – 100 с.
9. Матеріальний добробут сільських жителів / За ред. П.Т.Саблука, М.К.Орлатого. – К.: Інститут аграрної економіки, 2002. – 369 с.
10. Нутрихин В.А. Проблема мотивов и стимулов в сельскохозяйственном производстве // Международный опыт в решении социальных проблем села в условиях перемен. Междун. симпозиум. г. Вологда / Под ред. В.А. Нутрихина.– Вологда: Вологодский научный центр АН РСФСР, 1991. – 176 с.

11. Полозенко Д.В. Соціальна інфраструктура та джерела її фінансування / Д.В.Полозенко // Фінанси України. – 2002. - №1. – С. 3-12.
12. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – 2-е изд., испр. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
13. Садлер Д. Повышение качества государственных услуг: опыт Великобритании / Д.Садлер // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 3. – С. 52–54.
14. Садова У.Я. Регіональна соціальна політика в Україні: критерії оцінювання та показники ефективності / У.Я. Садова // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1(9). – С. 151–166.
15. Скуратівський В. Особливості соціального розвитку і соціальної політики українського суспільства на сучасному етапі / В.Скуратівський // Вісник УАДУ. – 2000. - №6-3. – С.286-290.
16. Скуратівський В. Соціальна політика : [навч. посібник] / В.Скуратівський, О.Палій, Е. Лібанова. – К. : Видавництво УАДУ, 1997. – 235 с.
17. Слезингер Г.Э. Социальная экономика: Учебник. – М.: Издательство “Дело и Сервис”, 2001. – 368 с.
18. Терещенко Л.К. Услуги: государственные, публичные, социальные / Л.К. Терещенко //– Журнал российского права. – 2004. – № 10. – С. 30–36.
19. Тютюнникова С.В. Бедность как социально-экономический феномен: содержание, формы, стратегии преодоления в современном мире // Социальная экономика. – 2001. – №3–4. – С.88–102.
20. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора: основы теории государственных финансов / Л.И. Якобсон. – М. : Наука, 1996. – 319 с.